

VÖRÖS BEGÓNIÁK

NAGYIVÁNYI ZOLTÁN UTAZÁSAI 1914 ÉS 1932 KÖZÖTT

H A M M E R S T E I N J U D I T

Az 1930–40-es években több regényt jegyző, valamint számos, köztük két olasz filmben is forgatókönyvíróként közreműködő Nagyiványi Zoltán (1879–1951) az *Idegenlégiótól a Szovjetunióig* című önéletrajzi kötete az I. világháborús memoárok különleges darabjaként olvasható. Egyedülállósága nem feltétlenül a kötet esztétikai vagy tartalmi kvalitásaiban keresendő, sokkal inkább abban, hogy hidat alkot Kuncz Aladár *Fekete kolostora* és Rodion Markovits *Szibériai garnizonja*, azaz a Nyugaton hadifogságba esettek vagy civilként internáltak és az orosz hadifogolytáborokba került szerzők között. Nagyiványinak mindkét fogságban része volt, így önéletrajzi munkája, ha röviden is, de mindkét élményanyagra kitér. A kötet ugyanakkor a két világháború közötti Szovjetunióról szóló magyar útibeszámolók, illetve útirajzok (Szirmai Rezső, Nagy Lajos, Illyés Gyula stb.) közé is besorolható, hiszen a szerző az '30-as évek elején hosszabb időt töltött el Moszkvában. Az 1914 és 1932 közötti időszakot feldolgozó visszaemlékezés először 1934-ben látott napvilágot Budapesten. 1935-ben, valamint 1942-ben további két kiadást is megért, ami mutatja a mű iránti korabeli érdeklődést.

AZ IDEGENLÉGIÓTÓL MOSZKVAIG

Nagyiványit regény lapjaira kíváncsózó, kalandokban, fordulatokban bővelkedő sorsa eleve kiemeli a memoárszerzők közül. Az író a mai Szlovákia területén található Aranyosmaróton (ma Zlaté Moravce) született 1879-ben, jogász apja, nagyiványi Fekete Gyula táblabíróként dolgozott. A fiatal Nagyiványi (eredeti nevén nagyiványi Fekete Zoltán, a Nagyiványi Zoltán nevet 1913-ban vette fel) szintén a jogi pályát választotta, az egyetem elvégzése után vidéki jegyzősködésként követően 1911-ben Budapestre költözött, ahol ügyvédi irodát nyitott. Az I. világháború kitörésekor a szerző éppen Párizsban tartózkodik. Arról, hogy milyen megfontolásból, céllal került oda, önéletrajzi kötetében sejtelmesen utal: súlyos idegi kimerülését, ideglázát kívánta a francia fővárosban kipihenni.¹ Innen, mint ellenséges ország állampolgárát, 1914 augusztusában, Kuncz Aladárhoz és Németh Andorhoz hasonlóan a franciaországi Noirmoutier szigetére internálják. A bezártságot mindössze három hónapig bírja, a kijutásért cserében vállalja, hogy belép a francia idegenlégióba. „Az én sorsom nem kontemplatív, merengő, váró sors, nem a regényíró csendes munkára berendezkedett megfigyelő sorsa. Az én sorsom, a hajrá-ütemek sorsa” (13) – indokolja döntését. Mivel Kuncz regényében, a *Fekete kolostorban*, Nagyiványi szavaival „gyönyörűen megírta” az internálótábor mindennapjait, a szigeten szerzett élményeinek ismertetésétől tudatosan eltekintett. Az olvasó ezzel kénytelen elmulasztani, hogy a Kunczétól eltérő, a líraiságra kevésbé fogékony, nyughatatlan és vállalkozó kedvű megfigyelő nézőpontjából is képet kaphasson a noirmoutier-i fogságról.

1 NAGYIVÁNYI Zoltán: *Idegenlégiótól a Szovjetunióig*, Révai, Budapest, 1935, 11. [A kötetből származó hivatkozások oldalszámait a továbbiakban az idézett szöveg után, zárójelben adjuk meg – a Szerk.]

A francia idegenlégióban eltöltött rövid időszak leírása viszont mintha némiképp kárpótolna bennünket. Nagyiványit az algériai Saidába küldik a többi nem latin nyelvű országból származó önkéntessel együtt. A halállal, forrósággal, a hiénák és a sakálok vonyításával kísért „vigasztalan afrikai éjszakák” felidézése a kötet legjobban megírt oldalai közé tartozik (18–19). A szerző érzékletesen ragadja meg az arabok és a francia gyarmatosítók között fortyogó gyűlöletet, a kegyetlen megtorlásokat, a szorongató halálfélelmet. Figyelemre méltóak a trópusi meztelenségre, a kínzó testi vágyakozásra, az arab asszonyokra vonatkozó megjegyzései is.² Nagyiványi –akit végig a kémkedés gyanúja leng körül, ezért féltő, hogy légiótársai elteszik a láb alól – itt sem bírja sokáig, beteget jelent, majd egy újabb, civil internálótáborban eltöltött rövid kitérő után, diplomáciai csereakciónak köszönhetően hazatérhet.

1916 májusában már az olasz fronton szolgál, magyar királyi hadnagyi rangban. Nem sokkal később az orosz hadszíntérre vezénylik, ahol még az év végén az oroszok fogságba ejtik és a szibériai Krasznaja Recska-i hadifoglytáborba internálják. Nagyiványi igazi nyelvtelenség lehetett, leírása szerint a Szibériába tartó út alatt annyira megtanul oroszul, hogy a kiszálláskor már tud írni és olvasni, sőt nem sokkal később eredetiben Puskin *Anyeginjét* is elolvassa. Sajnos a szerző kalandos életét 1932-ig összefoglaló, majd 400 oldalas önéletrajzi kö-

Hosszú utazás
– Nagyiványi Zoltán:
*Idegenlégiótól
a Szovjetunióig* (1935)

tet röviden, mindösszesen 24 oldalon keresztül tárgyalja a szibériai hadifogságot. E szűkszavúság részben minden bizonnyal arra vezethető vissza, hogy a szerző kalandos életének ez kétségtelenül csak egyik erős mozzanata. A másik okra maga a szerző világít rá: foglytársa, Fábán Béla *Ezer ember asszony nélkül* címmel 1930-ban megjelentetett visszaemlékezésében a témáról részletes beszámolót tett közzé, amit Nagyiványi nem akart megismételni.³

Rövid ismertetéséből többek között a lélek bezártságából fakadó elsoványodásának, az idegek lassú felőrldésének érzékletes bemutatását érdemes kiemelni. A szerző nagyon röviden kitér a bolsevik forradalmat követő polgárháború élményeire is, többek között azokra a kegyetlenkedésekre és vérengzésekre, amelyeknek maga is szemtanúja lesz. Ami politikai hozzáállását illeti, több ízben is utal rá, hogy a vörösök irányában alapvetően szimpátiát érez, ugyanakkor azt is bevallja, hogy a politikai történelekből voltaképpen semmit sem ért: „Ehhez még hozzájárult az a körülmény, hogy én nem értettem meg, mi megy itten végbe. Én elolvastam Marxot és Engelst és elolvastam a másik oldalról az orosz irodalom remekét és az új tanokat mégsem ismertem” (53). Az akár fényes karrierlehetőséget kínáló bolsevik agitációnak azonban ellenáll, jóllehet néhány tisztársa társaságában a habarovszki népegyetemen az agitátorok meghívására tanulmányozhatja a bolsevik ta-

nokat, sőt még a helyi szovjet kormányzója is vendégül látja. „Nem léptünk be ebbe az új ismeretlen világba, mert nem ismerjük és nincsen okunk rá, hogy megismerjük. [...] Hiszen azt sem tudjuk, mi a bolsevizmus” (38–39).

1918 áprilisában, úgy tűnik, hazaengedik: foglytársaival együtt útnak indulhat, ám miként Markovits Rodion⁴ és a másik memoárszerző, Fleissig József,⁵ ő is kénytelen megtapasztalni, hogy félúton visszafordítják a vonatot. Az élle-

2 Fejtegetése az európai és a tropikus (szaharai) meztelenség közötti különbségről sokat elárul a szerző téma iránti hangsúlyos érdeklődéséről. Szerinte az európai meztelenségben mindig marad valami lepel, valami szemérem. A tropikus meztelenség semmiféle szeméremet nem ismer, „ontja, kínálja magát, dobja magát. Nem vár, amíg érte nyúlnak. Ráolvad a hímre” (20).

3 A szerző által „kemény magyar emberként” jellemzett ügyvéd, később politikus Fábán Béla még Nagyiványi előtt megszökött az orosz fogságból. Hazatértét követően szenvedélyes bolsevik-, illetve szovjetellenes propagandát folytatott. Oroszországi élményeinek több kötetet is szentelt: *Az orosz pokol / Pétervár. A Japán-tengertől Pétervárig* (1919); *Ezer ember asszony nélkül* (1930); *6 ló – 40 ember. Hadifogly-feljegyzések* (1930).

4 Markovits Rodion 1927-ben megjelentetett *Szibériai garnizonja* az I. világháborús keleti fogságirodalom legsikeresebb darabja. A kötet befogadástörténete a magyar irodalomtörténet izgalmas fejezete. Erről és a regényről általában lásd HAMMERSTEIN Judit: *Egy elfelejtett magyar világirodalmi bestseller* = Uő.: *A márkai és az orosz bárka*, Kortárs, Budapest, 2011, 27–44.

5 Fleissig József *Szibériai napló. Fogságom és szökésem* (1920) címmel szintén megírta fogsága történetét. A tapasztaltak alapján Fábánhoz hasonlóan szenvedélyes antibolsevik álláspontra helyezkedik.

mes Nagyiványi azonban leugrik a szerelvényről, és egy ufai zsidó kereskedő, majd a moszkvai dán királyi követség segítségével 1918. június végén sikerül hazatérnie. A hazafelé tartó út során szerzett tapasztalataiból mindössze két élményt oszt meg az olvasóval. Megrendíti az egykori uralkodó osztály és az értelmiség lehangoló helyzete, még inkább passzív beletörődése: „Amikor az elegáns fűtött gyorsvonat kihaladt a nizsnij-novgorodi állomásról és én ott ültem az elsőosztályú fülke ablakánál, akkor összeszorult szívvel néztem a nyílt peron aszfaltján rothadó orosz intelligenciára, amely a fejét sem emelte fel erre a ritka látványra, közömbösen tudomásul vévén, hogy nekik, az orosz birodalom nemrégén vezetett osztályához tartozó orosz polgároknak a képzelete nem terjedhet egy orosz gyorsvonat igénybevételéig” (52). A Moszkvában eltöltött öt nap kapcsán pedig nemcsak a rettenetes lepusztultságot veszi észre, de azt is, hogy, ahogy a múlt romjaiban, úgy a jövő apró jelekben épp csak érzékelhető, ezért nem is tudja értelmezni azt, amit lát: „Moszkva 1918 tavaszán, a bolsevizmus uralmának első félesztendéjében olyasmihhez volt hasonlítható, ami már nincs és még nincs. Az eltakarítatlan romokon az új életnek még csak a zászlói és plakátjai vöröslenek. Új élet még nincs” (53).

megrendíti az egykori uralkodó osztály lehangoló helyzete

FORRADALOM UTÁN

A hazaérkezést követően Nagyiványi élete magas fordulatszámra pereg tovább. Az öszirózsás forradalom idején, minden bizonnyal jó nyelvtudásának és kapcsolatteremtő képességének köszönhetően, diplomáciai feladatokat kap: összekötő tisztként az antant balkáni hadseregének főparancsnoka, Franchet d'Espèrey francia tábornok mellé vezénylik. A tanácsköztársaság regnálásakor a külügyi népbiztosságon Ágoston Péter népbiztoshelyettes titkáráként dolgozik. A kommün bukását követően a Peidl-kormány alatt is külügyi szolgálatot teljesít, jobb híján ő tárgyal a bevonuló románokkal. 1919 januárjában újra Oroszországba utazik a hadifoglyok kicserélése ügyében kiküldött tárgyaló delegációval, de csak Kijevig jut el: a Vörös Hadsereg bevonulásától tartva hazafordul. Diplomáciai pályafutásának hamarosan vége szakad: mint nemkívánatos októbriát eltávolítják a minisztériumból. Innentől kezdve Nagyiványi nem nagyon találja a helyét, ami zűrös magánéletében (öt házasság, elmeorvosintézet stb.) is tettenérhető.

Az 1920-as évek végén megpróbál új életet kezdeni: minden konkrét elképzelés, cél nélkül elindul Keletre. Elég jó török nyelvtudás birtokában megfordul Isztambulban, majd Bagdadban és Iránban –egy ideig teheráni letelepedésben bizakodva, valamennyire még perzsául is megtanul. A keleti országokban szerzett élményeinek történeti kitérőkkel tarkított leírása meglehetősen egyenetlen, amelyben lapos és izgalmas megfigyelések egyaránt helyet kapnak. A figyelemre méltó részek közé tartozik egyebek mellett a fővárosi státuszát és ezzel régi fényét, titokzatosságát elvesztítő egykori Konstantinápoly/Isztambul arculatának rövid, ám érzékletes megrajzolása. (A híres török író, Orhan Pamuk jóval később egy másik nézőpontból ragadja meg szép, lírai kötetében, az *Isztambulban* az egykor fényes oszmán világ halódását jelképező város különös atmoszféráját.) A szerző csalódottan tapasztalja, hogy az egykori nagykövetségi paloták elhagyatottan állnak, a háremet bezárták. A régi Konstantinápolyt halottnak látja, míg „az új Isztambult a kereset nélküli kereskedők, az üres szállodák, a néhány kiábrándult idegen szintelen gyűlhelyeként” (72) jellemzi. „Elment a dal és elment a tánc. Elmentek a vágyak is” – állapítja meg nem kevés melankóliával (75).

Bagdad kapcsán plasztikusan idézi fel, nyilván saját tapasztalatokra is támaszkodva, a züllöttségéről és élvettségéről híres keleti lebuajok hangulatát. Kifejezetten éles szemmel figyeli meg, sőt értelmezi az európai és a keleti kultúra, a hódítók és meghódítottak világának különös találkozási színtereit, a mulatókat és az ópiumszívó barlangokat: „ebben a prostituált éjszakában szenvedő elemek majdnem mindenütt európaiak. Tragikomikus humor nyilatkozik meg

Honvagy
– Hazatérésre várakozó
magyar hadifogoly tisztek
az antant-megszállás alatt
álló Vlagyivosztokban, 1919
(Fortepan)

abban a tényben, hogy minden, nem európaiat lenéző, gőgös európai hódítófajta bemegy a keleti éjszakába és ott a lenézett, megvetett élelmes bennszülött, mint tulajdonos, a gőgös európai vendégnek a saját európai nőt találja fel nagy alázatosságba burkolt gúnyvigyorgással” (116). Szerzőnk külön figyelmet szentel annak, hogy miként változott meg a háremből induló hastánc szerepe, a gyar-

matosítás hatására miként vált a lebuajok, mulatók elmaradhatatlan tartozékává. Az európaiak „a bennszülöttek örömszobáiból kiselejtezett szomorú maradékért” fizetnek arannyal – állapítja meg (118). Hasonlóan lesújtó képet fest az önmegsemmisülést, az „emberi ronggyá válást” kínáló ópiumszívó-barlangokról is.

A keleti országokon belül különleges világot megtestesítő perzsa kultúrára (arcokra, nyelvhasználatra, beszédmódra, gesztusokra) vonatkozó megfigyelései, az országút menti teaházak hangulatának megragadása is a szerző jó megfigyelőkészségéről árulkodik.⁶ (A muszlim országok/népek közül Nagyiványi a perzsákra tér ki a legrészletesebben.) Keleti utazása során mindenütt keresi a kapcsolatot magyarokkal, akikből mindig talál jó néhányat, még a legváratlanabb helyeken is. Több ízben is megállapítja, hogy a magyarok fontos pozíciókat töltenek be a felkeresett országokban, mérnökökként, iparosokként, orvosokként részt vesznek a török vagy a perzsa modernizációban, de akadnak közöttük zenészek, vegyészek is. Teheránban mindemellett egy rejtélyes háttérű, valószínűleg ügynöki feladattal megbízott orosz nő személyében az emelkedettebb, titokzatos szerelem is megtalálja, amelyet az asszony perzsiai otthonában látott vörös begóniák szimbolizálnak.

SZOVJET ÚT

Mivel a szerző keleti útja során az alkalmi nyelvtanításon túl nem talál megfelelő munkát, nem tudja tartósan megvetni a lábát, 1932-ben úgy dönt, továbbutazik a Szovjetunióba. Látogatásának ideje a szovjet történelem egyik drámai időszakával esett egybe, az első nagy rémuralmi szakasz csúcspontjával.

A szovjet új gazdaságpolitika (NEP) ekkora már rég feledésbe merült, viszont kezdetét vette a rohamos iparosítás. 1930–31-ben perekre, kivégzésekre kerül sor szabotázs vádjával, amelyek elsősorban a műszaki értelmiségieket, szakembereket érinti. Az ötéves terv időszakában alakul ki a privilégiumok rendkívül bonyolult rendszere is. A mezőgazdaság csúcsra járatott kollektivizálása, az aszály és a kikényszerített beszolgáltatások, a parasztok ellenállása és a háziállatok leölése példátlan éhínséghez vezettek, 1933-ban csak Ukrajnában mintegy négy millió ember halálát okozva. A kolhozosítással egyet nem értőket kényszermunkatáborba hurcolták, az ellenállókat kivégezték. Rohamosan emelkedett a politikailag fogvatartottak, kényszermunkára ítélték száma, miközben elképesztő méreteket öltött a fiatalok bűnözés és csavargás. De ekkor bontakozik ki a személyi kultusz is: „Az első ötéves terv Sztálin feltartóztatlan emelkedésének a korszaka: kezébe veszi mind a szellemi, mind az anyagi hatalmat az élet minden területén.”⁷ Mindebből Nagyiványi keveset vesz észre, márpedig letelepedett státuszából következően sokrétű tapasztalatokra tehetett (volna) szert: nem reflektál a személyi kultuszra, ahogy az egyre markánsabbá váló társadalmi különbségekre, de a Moszkva utcáin ténfergő hajléktalan gyermekekre sem. Ez már csak azért is meglepő, mert két évvel később a szovjet írószövetség meghívására az országba látogató Illyés Gyula és Nagy Lajos figyelmét mindezek nem kerültk el.⁸ Nagyiványi az orosz fővárosba Bakun keresztül érkezik, ahol érzékeli az áruhiányt, az élelemínségről is említést tesz, de ahogy másról, erről sem fest drámai képet. A helyi gyógyszergyár igazgatója magyar, így az üzemplátogatáson is részt vehet: a gyárat tisztának, ragyogónak találja.

Moszkvában igyekszik munkát szerezni, amihez az egykori népbiztosok, Bokányi Dezső és Kun Béla közbenjárását kéri. Először a szovjet nemzeti bank-

6 A perzsa kultúra kivételességét már a határátlépéskor megtapasztalja a franciául megszólított perzsa parancsnok arisztokratikus beszédmódja kapcsán: „Hallatlanul jóleső ellentét a baghdadi ordítózasok és ideggesztusok után. Udvarias, a suttogásig lehalkított beszéd és kifogástalanul nyugodt, előkelő mozdulatok” (125).

7 Mihail HELLER – Alexander NYEKRIC: *Orosz történelem, II. A Szovjetunió története*, Osiris, Budapest, 1996, 205.

8 Illyés Gyula *Oroszország 1934*, míg Nagy Lajos *Tízezer kilométer Szovjetország földjén* címmel útirajzot tett közzé, amelyben ízlésüknek megfelelően, és persze más-más hangsúllyal negatív élményeiről is számot adtak. Erről bővebben lásd a jelen cikk szerzőjének írását: *Utazások Moszkvíában. Illyés Gyula, Nagy Lajos és André Gide a Szovjetunióban* = HAMMERSTEIN: *A márkai és az orosz bárka*, 82–109.

nál, majd a külföldi kulturális kapcsolatokért felelős irodánál, a VOKSZ-nál helyezkedik el, mint idegen nyelvi levelező.

Helyzete jogilag és lakhatás szempontjából is rendeződik, odaadó szereptőre is szert tesz, ám ahogy írja, újra hatalmába keríti a melankólia, az ideggyengeség, így a Szovjetunióban sem talál nyugalomra. Az idegenség, a kívülállóság érzete a kötet visszatérő motívuma, amelynek a szerző több ízben önstilizáló formában ad hangot. Nagyiványi úgy tekintett önmagára, mint egy olyan elegáns és karakán magyar úrra, akit környezete tisztelettel fogad, ugyanakkor mégsem tud hova tenni. Beszámolója szerint a franciaországi internálótáborban, Noirmoutier-ban Németh Andor róla akarta megírni az *Utolsó lovagot*, mert nem hagyta szó nélkül a német foglyok gúnyolódásait a franciák első vereségsorozata felett (14). De a francia idegenlégióban is azért tűnt értelmzésében gyanús figurának, mert elegáns volt a poggyásza, remekbe szabott címeres reneszánsz gyűrűt hordott, ezért titokzatos grófnak nézték. A szerző önképéről sokat elárul az a mondat, amivel 1918-ban visszautasítja a habarovszki bolsevikok ajánlatát: „Én egy magyar úr vagyok” (37). Hasonlóan fogalmaz 1932-ben is a Szovjetunióba való belépéskor a vámhivatalnál: „Az én programom egyszerű. Úrnak születtem és mint egy úr akarok meghalni” (121). A gyökértelenség, az otthonalanság érzete érthetően a Szovjetunióban is utoléri: mivel nem párttag és nem is akar az lenni, a bolsevik tanokért sem lelkesedik, sokan nem értik, hogy mit keres az országban, amolyan csodabogárként tekintenek rá.

Nagyiványi meglehetősen nagyvonalúan bánik a kronológiai adatokkal, így csak utalásokból következtethetünk arra, hogy hazatérésére valószínűleg még 1932 végén sor került, így összesen maximum egy esztendő tölthetett a Szovjetunióban.⁹ Ami biztosan kihámozható a kötetből, hogy a VOKSZ munkatársaként még részt vett az októberi forradalom 15. évfordulójára szervezett nagy moszkvai felvonuláson, aminek monstrozitása egyébként nagy hatással volt rá.

Megfigyelései a szovjet mindennapokat illetően meglehetősen felületesek. Annak ellenére, hogy viszonylag hosszú időn át tartózkodik az országban és a legkülönbözőbb társadalmi státuszú emberekkel köthet ismertséget, amit az úgynevezett „kójikban” – azaz a mindössze ágyat kínáló, egyszerű és olcsó szálláshelyeken – töltött hetek is elősegítene. Nem is beszélve az utazásszervezési feladatokat ellátó, 1925-ben alapított, hírszerzéssel foglalkozó fedőszervezetnél, a VOKSZ-nál végzett munkáról, amelynek részleteibe szintén nem

avatja be az olvasót. Márpedig az iroda alkalmazásában a nyugati értelmiség izgalmas reprezentánsaival, írókkal, művészekkel, tudósokkal, egyetemi tanárokkal, gyermekvédő szervezetek vezetőivel folytathatott levelezést, sőt még egy berlini régész moszkvai látogatásának köszön-

hetően, közép-európai kultúrreferensként az idegenvezetésbe, a vendéglátásba is belekóstolhat. Így azonban nem nyerhetünk bepillantást abba, hogy a külföldi levelezőpartnereket, illetve utazókat mi érdekelt, mit szeretettek volna megtudni, látni a Szovjetunióval kapcsolatban, vagy milyen előzetes ismeretekkel rendelkeztek.¹⁰ A szerző arról sem számol be, hogy munkájukhoz milyen instrukciókat kaptak az irodában dolgozók.

A memoár szerint Nagyiványi szabadon mozgott a szegényes benyomást keltő Moszkvában, megtekintette a fontosabb turisztikai látványosságokat, de

nem párttag, a bolsevik tanokért sem lelkesedik

9 A fellelhető szűkszavú életrajzi adatok egy része szerint már 1930-ban hazatért, jöllehet a memoár alapján akkor még meg sem érkezett Szovjetunióba.

10 A VOKSZ tevékenysége célzottan a nyugati véleményformáló értelmiség megdolgozására irányult, ennek megfelelően a híres, befolyásos emberek utaztatását is minden esetben az iroda végezte. A látogatók programját nagy műgonddal szervezték meg, gondosan kiválogatva és előkészítve azokat a helyszíneket, épületeket és intézményeket, amelyeket meg kívántak mutatni. Mindent úgy terveztek meg, hogy az ország árnyékos oldala a látogató számára rejtve maradjon. Kidolgozták a megtévesztés, a szemfényvesztés és a propaganda teljes tárházát, amelynek része volt – a meghívott vendég fontosságának mértékében – a folyamatos megfigyelés, a megszervezett találkozók, a pazar bankettek és hotelok, a megfigyelés feladatát is ellátó tolmácsok, a tekintélyes honoráriumok, kiadói szerződések egyaránt. Ezt nevezi Paul Hollander a (szovjet) vendéglátás technológiájának. Vö. Paul HOLLANDER: *Politikai zarándoklatok. Nyugati értelmiségiek utazásai a Szovjetunióba, Kínába, Kubába*, ford. LUKÁCS Katalin – NÁDAY Judit, Cserépfalvi, Budapest, 1996, 269–300.

bejutott magánlakokba is, megtapasztalva a szűkös lakásviszonyokat. A volt népbiztos, Bokányi Dezső például családjával egy kicsi egyszobás lakásban lakik, felnőtt lánya az egyik, függönnyel leválasztott sarokban éli saját életét – írja. Szerzőnk megállapítja, hogy lakásínségből – egyáltalán nem számított rendkívülinek, hogy akár hatan is laktak egy szobában –, valamint a házasság felbontásának egyszerű formalitássá válásából elképesztő élethelyzetek, szerelmi formációk, házastárs- és ágycserék következtek (332).

A szovjet mindennapokat kísérő kegyetlenség és tragikum itt-ott átszűrődik a kötet oldalain. Az első lakásának ablakából a szerző látja az egyik templom lerombolását, és ennek kapcsán arról is tudomást szerez, hogy a templom fiatal és szép papja a bontásról szóló döntés hírére öngyilkos lett. Egy másik tragikus momentum Nagyiványi második lakásához kapcsolódik: a szerző egy halálra ítélt, majd megvakult, és ezért végül „csak” száműzött orvos lakásába (szobájába) költözhet be. Nagyiványi az emberek egymáshoz való viszonyulása kapcsán azt tapasztalja, hogy Oroszországban mindenki mindenkittől óvakodik, mindenki mindenkint gyanúsnak tart, a félelem olyan általános, hogy „az emberek még az álmaikat is trenírozzák, fegyelmezik” (364).

A VOKSZ munkatársaként szemtanúja lesz a párttagok számára rendezett éves munkahelyi tisztogatási akciónak is. Ennek lényege, hogy minden párttagnak meg kell jelennie egy plénum előtt, ahol a többi párttag jelenlétében számot kell adnia arról, hogy a párttagjaként, illetve magánemberként megfelelően, a párthoz méltóan viselkedett-e. Majd a többieket is megkérdezik, van-e kifogás az illető magaviselete ellen. Amennyiben van, és az bizonyítást nyer, büntetés következik, ami a dorgálástól a pártból való kizárásig is terjedhet. Erről, a magánélet legapróbb és legintimebb mozzanatait is a nyilvánosság elé táró, erkölcsi bíróságra emlékeztető gyakorlatról egyébként Illyés Gyula is hasonlóképpen és részletesen beszámol 1934-es oroszországi látogatását megörökítő útirajzában.¹¹ Figyelemre méltó ugyanakkor, hogy a látottakat egyikük sem minősíti. A termelést gátló szabotázsakciókról, amelyek valóságosságával kapcsolatosan kételyeinek ad hangot, és a szabotőrök megbüntetéséről Nagyiványi szintén értesül. Nem is kérdés számára, hogy a Szovjetunióban mindennapos gyakorlat a száműzetés és a politikai terror, tud arról, hogy a Ljubljanka pincéjében kivégzések zajlanak. Mindehhez azonban nem fűz kommentárt, mindössze egyetlen dolgot talál igazán problematikusnak (amit több ízben nevesít is), a parasztkérdést: tévedésnek tartja, tehát azt, hogy a parasztokat megfosztották a földjüktől. Szenvedésükről, az éhínségről viszont nem nagyon ír. Jellemző, ugyanakkor nehezen értelmezhető az utolsó cárra vonatkozó észrevétele az orosz uralkodók végső nyughelyéül szolgáló templomban tett látogatásakor: „Egy nincsen itt. Az utolsó nincsen itt. Az olyan gyenge volt, hogy nem tudott az ősei sírboltjába bekopogtatni” (385). Aligha képzelhető el, hogy a szerző ne hallott volna II. Miklós cár és családja jekatyerinburgi kivégzéséről.

Nagyiványi végül nem negatív tapasztalatai miatt hagyja el a Szovjetuniót: semmi jele nincs annak, hogy ne tudott volna együtt élni a szovjet viszonyokkal, ráadásul a memoár szerint munkaadói és ismerősei egyaránt lelkesen marasztalják. A szerző láthatólag óvatosan bánik a kritikai észrevételekkel, ami alighanem részben úriember-szerepfelfogásával és a szovjet határ átlépésekor megfogalmazott utazói attitűdjével is magyarázható: „Ide is muzulmán programmal jöttem, mint most már mindenhová, Allah széles és eléggé rongyos világán. Ahol én igénybe veszem a vendégszeretetet, ott én nem vétek a házigazdám ellen. Ennyi a program” (121).

Az orosz jellemet illetően, amiről egyébként nem rajzol túlzottan differenciált képet, hasonló következtetésre jut, mint más, Oroszországban, illetve a Szovjetunióban járt visszaemlékező.¹² Miként többek között Illyés, az

a Szovjetunióban mindennapos gyakorlat a politikai terror

¹¹ ILLYÉS Gyula: *Oroszország 1934* = Uő.: *Szíves kalauz*, Szépirodalmi, Budapest, 1974, 250–253.

¹² Igaz ugyanakkor, hogy akad jó néhány memoárszerző az I. világháborús hadifoglyok között is (például Rónai Ernő, Lévai Jenő), akik komoly figyelmet szenteltek az orosz mentalitás sajátosságainak, nem is beszélve a két világháború között (is) utazókról (Szirmai Rezső, Illyés Gyula stb.).

oroszoikat ő is gyermeketeknek, sőt „tudatalatti bohémoknak” találja: „Oroszországban csak gyermekek vannak, gyermekek, gyermek gyermekek és felnőtt gyermekek, felnőttek nincsenek” (58). Rögzíti továbbá az oroszok közvetlenségét és fesztelenségét, amely számos I. világháborús hadifogoly-szerzőhöz (Rónai Ernő, Szigyártó Sándor, Mészáros István stb.)¹³ hasonlóan meglátása szerint is a meztelenséggel és a szerelemmel kapcsolatos viszonyukban érhető leginkább tetten. Itt jegyzendő meg ugyanakkor, hogy – miként ez már a muzulmán országokban szerzett tapasztalatok kapcsán is kiderült – a szerelem, a testiség nemcsak a kötet orosz vonatkozású részében van jelen: az erotika sűrű levegője a teljes szöveget áthatja. Nagyiványi, hol utalásszerűen, hol részletesebben, saját szerelmi kalandjairól is beszámol.

IDEGHÁBORÚ

A szerző életének mintegy kétévtizedes történetét keretbe helyezve meséli el, amelynek kiindulópontja egy kétségbeesett, idegileg kimerült, az öngyilkosság gondolatát is fontolgató ember múltba való visszapillantása budapesti lakásában, záró képe pedig az úgynevezett „sárga ház”, a lipótmezei ideggyógyintézet kertje, amelynek virágai, a vörös begóniák, a szerzőt teheráni orosz szeretőjére emlékeztetik.¹⁴

A kötet egyébként kronologikus rendben veszi sorba az eseményeket; híján van rafinált szerkezetnek vagy különleges nyelvi megformáltságnak, ahogy jó jellemrajzot vagy tájleírásokat sem olvashatunk benne. Tartalmi

szempontból is több helyütt hiányérzete támad az olvasónak: kár, hogy a két hadifogság tapasztalatainak csekély figyelmet szentelt, ahogy az is sajnálatos, hogy az öszirózsás forradalom, majd a tanácsköztársaság idején szerzett benyomásairól,

személyes élményeiről sem árul el semmit. De a szovjet mindennapokról is viszonylag keveset tudunk meg, jóllehet csak a VOKSZ munkatársaként folytatott levelezésből számos érdekesítő tanulságot le lehetett volna vonni.

A sokszor felületesnek tűnő megállapítások és leírások mellett néhol azonban egészen izgalmas és elgondolkodtató megfigyeléseket is olvashatunk, leginkább a muszlim országokban szerzett élmények kapcsán: ilyenkor a szerző nemcsak éles szemű megfigyelőnek bizonyul, de kiváló atmoszférateremtő képességéről is tanúságot tesz. És ez a megállapítás még akkor is megállja a helyét, ha Nagyiványi megjegyzései, értékítéletei néhol zavaróan ellentmondások. Plasztikus példaként kínálkozik erre, hogy miközben sajnálkozik a keleti országokban a nők társadalmi és szexuális elnyomásán, az „új Isztambulban” többek között a hárem és a fátyol eltűnésén búsong. A szerző életének szédítő fordulatai, a folytonos újrakezdések, hányódása földrészek, országok, kultúrák között; vergődése bonyolult történelemi, politikai helyzetek útvesztőiben, vagy ahogy ő maga fogalmaz, a „folytonos munka hat nyelven és folytonos idegháború” ugyanakkor erős feszültséggel, lüktetéssel töltik meg a kötet lapjait. Ez az, ami miatt a mű minden hiányossága ellenére helyenként kimonodottan izgalmas, sodró olvasmánynak bizonyul. ■

az erotika sűrű levegője a teljes szöveget áthatja

13 A három szerző közül Rónai Ernő *Krasznójárszk* című, Nagyváradon megjelent visszaemlékezése (1938) hosszú oldalakat szentel az orosz szerelmi szokások leírásának.

14 Elmegyógyintézeti élményeinek *Sárga kaszinó* című regényében (1937) állított emléket, amiről Nagypál István a *Nyugat* 1937/11. számában kritikát tett közzé (<<http://epa.oszk.hu/00000/00022/00622/19857.htm>>). A könyv alapján 1943-ban, azonos címmel film is készült Lajthay Károly rendezésében.

**Az Európát illető nagy döntés
nem lehet más, mint új
szellemi erők kibontakoztatása
a középről indulva.**

Martin Heidegger